

Kazinczy stilisztikai nézeteiről – még egyszer*

1. Ismeretes, hogy Kazinczy nemcsak összefoglaló stilisztikát nem írt, hanem stilisztikai célú tanulmányt sem. Viszont végigvezényelte a – szinte országos – nyelvújítási mozgalmat, azt a nyelvújítást, amely az ő felfogásában mindenekelőtt stílusújítás volt, és egyben az általa legfőbb célul kitűzött irodalmi újjászületés része. Ilyenformán a stílus figyelembevételére, sőt a stílussal való foglalkozás átfogta teljes életművét: a fordítóét csakúgy, mint a költőét, íróét, valamint a kritikuszét, a neki megküldött roppant nagyszámú írás, vers bírálóját, az irodalomszervezőét.

Így érthető, hogy Kazinczy stílusfelfogását, stilisztikai gyakorlatát, megjegyzéseit kisebb-nagyobb mértékben szinte mindenki érintette, aki elmélyültebben kutatta életművét (Szauder József, Benkő Loránd, Fried István, Bíró Ferenc és így tovább). Sőt közelebről a stilisztikai nézeteit is tárgyalta korábban, egy hozzászólás keretében a múlt század közepén Ruzsiczky Éva (Ruzsiczky 1956), és magam is tartottam róla előadást a mostanihoz hasonló címen, 1981-ben egy Kazinczy- emlékülésen (Szathmári 1982). Hogy a jelzett témához visszatérek, annak két oka van. Az egyik, hogy a nyelvtudomány, különösen az utóbbi negyedszázad alatt – éppen a nyelvelmélet, a modern szemantika, a szövegtan, a szociolingvisztika, a kommunikációtan, a pragmatika, a kognitív szemlélet stb. révén – nagyot lépett előre. Hasonlóképpen a stilisztika: a jelzett diszciplínák segítségével, illetve a modern irodalomelmélet, a poétika és a hermeneutika hatására szintén nagymértékben fellendült, két formában is. Először részben vagy teljesen új szemléleti és megközelítési módszerek születtek, amelyek nagyon is megtermékenyítették a funkcionális stilisztikát. Kiszélesedett továbbá a stilisztika területe: az idevágó kutatás immár inter-, sőt multidiszciplinárisává vált, vagyis ezek csak az új nyelvészeti, irodalomelméleti, esztétikai, poétikai, retorikai, filozófiai és pszichológiai eredményeknek a megfelelő felhasználásával lehetnek sikeresek. A másik ok, amely miatt újra elővettem Kazinczy stilisztikai nézeteinek a vizsgálatát, a következő. Úgy adódott, hogy az utóbbi években – nem utolsósorban az *Alakzatlexikon* munkálatainak az irányítása kapcsán – viszonylag sokat foglalkoztam Révai Miklós stilisztikájával (csak zárójelben utalok rá: ennek több mint egyharmada tárgyalja a stilisztikai és retorikai alakzatokat) és ennek révén Johann Cristoph Adelung *Über den deutschen Styl* című, első kiadásban 1785-ben Berlinben megjelent művével, valamint Kazinczynak és az általa nagyon kedvelt Dayka Gábornak a munkásságával. Talán Kazinczy korának jobb ismerete és a mai

* Előadásként hangzott el Győrött, a Kazinczy Ferenc Gimnázium által Kazinczy születésének 250. évfordulója tiszteletére rendezett tudományos ülészen, 2009. ápr. 18-án.

stilisztikának modernebb szemlélete ezúttal hozzásegít Kazinczy stilisztikai nézeteinek az eredményesebb számbavételéhez.

2. Kezdjük annak a felsorolásával, hogy mi minden vitte Kazinczy érdeklődését a stílus, a stilisztika felé. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy életének szinte minden lényeges eseménye, mozzanata táplálta érdeklődését a nyelvhasználat, a stílus gyakorlati és részben elméleti kérdései iránt.

Első helyen kell említenem nyitott, a világ dolgai iránt még idősebb korában is érdeklődő, továbbá mindig újat, jobbat akaró, ugyanakkor minden küzdelemben kitartó és lényegében állandóan bizakodó egyéniségét. És mindjárt tegyük hozzá, hogy azért számára „a világ dolgai” között a legelőkelőbb helyet mégis a nyelv, az irodalom, a szépirodalom foglalta el, az író, az olvasó és a mű felől felvetődő számos kérdésével. Az olvasást, az irodalmat egyébként megszerette már a szülői házban, ahol kora gyermekkorában a Bibliát, bibliai történeteket olvastak, zsoltárokat énekeltek. Mindez aztán csak szélesedett a pataki iskolában. Ez utóbbit így idézi vissza a *Pályám emlékezetében*: „És mégis Patak, minden fogvatkozások mellett mely fiaikat nevele, már ekkor is! mert a tanulás, inkább függ a tanuló szorgalmától, mint a tanítóétól, mert Pataknak húszezer kötetnyi bibliothecája van, s a könyvek a tanulók szobáikban is kiadattak.” Ilyenformán már ifjú korában szinte élt-halt az olvasásért. Említhetjük aztán a több nyelvre kiterjedő idegennyelv-tanulást, az ókori, a német, a francia, az angol, az olasz irodalom megismerését, majd az ezekből mintegy kinövő fordításokat, amelyekkel meg akarta indítani az igazi, pezsgő irodalmi életet. Ki kell emelnünk továbbá különösen a fordítás közben kialakult azon eljárását, hogy ezeket a munkáit mindig továbbcsiszolva újra kiadta. Az utóbbi törekvései még közelebb vitték annak a felismeréséhez, hogy a stílus átfogó és még oly aprónak látszó megoldásai egyaránt fontosak, a mű hatását meghatározzák, nem beszélve nyelvújító szerepükről. De a fordítások után folytathatjuk a sort az eredeti verses és prózai művek alkotásával, az irodalmi kritika megindításával, a folyóirat-szerkesztéssel, élő és elhunyt író- és költőtársak munkáinak a meghatározott elvekre épülő kiadásával, a nyelvújítási harc végigvezénylésével, az irodalomszervezéssel (amelyről egyébként az eddig megjelent 23 vastos kötetnyi levél páratlan módon tanúskodik). Ide vehetjük aztán a nyelv- és irodalomtörténeti búvárkodását, a színjátszás körüli buzgólkodását, más művészetek (rajz, festészet, zene stb.) iránti vonzódását és így tovább. Ezek mind-mind arra ösztönözték, hogy munkálkodása közben a nyelv és a stílus dolgaival is foglalkozzék, és hogy számára fontosnak látszó elveket – a tudományos rendszerezés igénye nélkül – többször megfogalmazzon. Egyébként minden bizonnyal ismerte Adelung említett művét: többször hivatkozik rá, továbbá a nyelv „tisztaság”-ának, valamint a „Vieltnigkeit”-nek az emlegetése szintén Adelung felé mutat.

3. Áttérve most már közvetlenül Kazinczy stilisztikai nézeteire, abból kell kiindulnunk, hogy már 1792-ben világosan látta a nyelvünkkel kapcsolatos elmaradottságot: „Készületlen minden: Lexikonunk [é. szókészletünk] szűk, szegény; Grammatikánk habzó, hiányos; Stylisticánk [é. stílusunk] feszes, ügyetlen” (Levél Kis Jánosnak 1793. júl. 27.). Életművével ezeken akart segíteni.

A jelzett hármasságból ezúttal kiemelve a stílust, megállapíthatjuk, hogy Kazinczy – a későbbi funkcionális stilisztikát tekintve is előre mutatóan – elsősorban a stílus általános követelményeire, az egész művet átható stílussajátságokra, az úgynevezett szövegstilisztikai jelenségekre vonatkozólag (ezekről részletesebben l. Szathmári 1983: 342–55 és 2008: 40) tett ma is helytálló, felelős megállapításokat.

A stílus alapkövetelményének az úgynevezett adekvátságot tekintette: „...a nyelv az legyen, a minnek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, a mit a lélek gondol és érez” (Magyar pantheon 75). Aztán Horatiusra is hivatkozik, aki azt kívánta, hogy „egy szavunkat se lehessen kár nélkül kimozdítani helyéből” (Levél Bárány Ágostonnak, 1820. nov. 8.).

Kazinczy a nyelvet és a stílust egyébként a szépirodalom felől szemlélte. A művek legfőbb mércéjének az ízlést és a szépséget, illetve a legjobb írók példáját tekintette. „Az Aestheticus írónak – vallja – nem azt kell kérdezni: szóllanak e így, és szólott e már így más? – ez a kérdés csak a ki holt Nyelvekre való, hanem ezt: lehet e nekem így szóllani, hogy szóllásom elegans, energicus, új zengésű szóllás legyen?” (Levél Cserey Farkashoz, 1805. márc. 31.) Vagyis Kazinczy felfogása szerint az író ura a nyelvnek, az író a szokás és a grammatika felett áll (jóllehet szerinte is alaposan ismernie kell a grammatikát), továbbá a legjobb írók nyelve szankcionál, aztán az író mindig neológus, és az írók, költők viszik előre a nyelvet. (Vö. részletesebben: Bíró 2008: 87–8; Margócsy 2005: 125–7; Tolcsvai Nagy 2007: 51–2.) És az idegen nyelvi hatást is ezek szerint ítélte meg: „Mint gazdagúlt, mint szépült őáltala – ti. Goethe által – a nyelv, [...] a'ki nyelveket ért, végye elő írásait, 's csudálja, hogy ő a görög, a római, az olasz, a spanyol, az angol, de leginkább a francia nyelvek' Virágait mint egyesítette a' német nyelv' Virágaival, és hogy ezek a sokféle Virágok az ő Írásaiban melly gyönyör játékot tesznek” (Kazinczy 1813: XXVI–XXVII).

Jól látta Kazinczy, hogy az adekvátság megvalósításához nyelvi és stilisztikai sokszínűsége van szükség (a „Vieltönigkeit” átvételében és leírásában – mint már jeleztem – Adelung hatását kell látnunk). Ezt írja például a Báróczy-életrajzban: „...végre azt is óhajtanók, nagyon óhajtanók, hogy e nyereséget sokan tudnák becsleni, hogy nyelvünk *többszínűséget* (Vieltönigkeit) kapván, Homéért, és Horácot, Liviust és Tacitust, Klopstockot és Voltairet *egy* nyelvben fognánk ugyan, azaz magyar szókból fűzött beszédben, de nem *egynemű* beszédben, s mindenikét a *neki tulajdon színben-tónban*, fordíthatni” (Kazinczy 1979: 792.).

Látta aztán a stilisztikai kategóriák lényegét, fontosságát is. A stílusértékre például így céloz: „...eltávozni a közönséges beszédtől csak ott kell, ahol általa vagy energiát, vagy szépséget lelünk” (Levél Sipos Pálnak, 1816. ápr. 4.). Felettebb elmarasztalja továbbá Horváth Ádámot, mivel „magyarsága bajszos, csombókos magyarság volt”, és Verseghyt is: „Dass er Prowinzialismen in die Schriftsprache der Ungarn hineinbringen will.” (Idézi Szauder 1960: LXXVIII). De a stílusértékű nyelvjárási formákat nem hibáztatja, Báróczyval kapcsolatban írja: „Megtartottam némely helytt orthographiáját, megtartottam erdélyi dialectjét is.”

Többször rámutat aztán arra, hogy a stílusnak alkalmazkodnia kell a stílusrétegekhez és azon belül a műfajokhoz. Ezzel kapcsolatban a következőket jegyzi meg például az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című munkájá-

ban: „A stilisztika különböző nemeinek más meg más szavaik, más meg más frázisaik, más meg más nyelvek van, s ezeket nem szabad összetéveszteni. Más a poézis nyelve, más a prózáé, sőt a poézisé és poézisé, s a prózáé és prózáé is más, s ami a templomi beszéd nyelvében nem jó, igen jó lehet a románokéban s a játékszínében, s megfordítva. Így az élet nyelvében is, hol másként szól az udvarnok, másként a falusi lakós, másként az úr és szolgája, másként a had s az iskolák nagyjai” (Kazinczy 1979: 827).

Megjelennek továbbá a stílusárnyalatokra történő utalások, például „...felette nehéz szépen, elmésen, könnyen, urbanitással tréfálózni, szúrkálgatni” (Levél Kis Jánosnak, 1812. febr. 14.).

Végül többször érinti Kazinczy a korstílusok problémáit, elsősorban az általa kedvelt klasszicizmust.

4. Természetesen volt szava Kazinczynak az egyes nyelvi szintek számos jelenségének a stílusértékéhez.

Sokat adott a zeneiségre, a szöveg dallamosságára. Így nyilatkozott például *Szonett* című dolgozatában: „Vigyáznunk kell, hogy írásunk minden betűben, minden szillabában, figyelmet, válogatást, csint, kényességet mutasson; azon kell lennünk, hogy a konzonzánások számában az *nk*, *rt*, *sr*, *s* a csattogó *cs* és *cz* és *s* vagy *ss* hangja mind ritkábban forduljanak elő, a vokálisokéban pedig az *u* és *o*, melyek akcentussal, még szenvedhetetlenebbek.” Egyébként büszkén állapítja meg, hogy „...a mi nyelvünknek nagy dicsősége van abban, hogy a görög és római prozódiaát teljesen tudjuk adni” (Levél Dessewffy Józsefnek, 1817. dec. 4.).

A szókincset illetően Kazinczy természetesen az új elemek pártján áll: „...minél kevesebb új szó, új frázis jő be beszédünkbe – írja –, annál hátrább maradunk a tudományban és a szépmesterségekben” (Levél Döbrentei Gábornak, 1811. ápr. 21.). A régi szavaknak sincs ellene, „de tudni kell – hangsúlyozza –, hol és miként lehet vele élni” (Levél Helmezy Mihálynak, 1815. dec. 16.).

Világosan rámutat Kazinczy a szólások stílusértékére is: „Nincs bizonyosabb – írja –, mint az, hogy minden nyelvnek megvan a maga saját színe, és saját szólásai, frázisai, és hogy éppen ezek teszik a nyelvek fő szépségeit” (Levél Dessewffy Aurélnak, 1824. ápr. 20.).

Reálisan látja aztán a trópus és figura létrejöttét: „...a regulától eltávozni sok helyett trópus vagy figura, 's nem anomália” (Kazinczy 1813: XXIX). Az *Alakzatlexikon* szerkesztése közben nekünk is nagy gondot okozott a trópus és figura származtatása. Végül a következőkben maradtunk: „Kétségtelen, hogy az ókoriak (mindenekelőtt Arisztotelész és Quintilianus) az alakzatok forrásaként a nyelvi hibát jelölik meg. És ez a devianciaelmélet éled újjá a XX. század második felében (kiemelve F. Heinrich Plett és Fónagy Iván nevét). Figyelembe kell azonban vennünk például Quintilianusnak azt a megjegyzését, amely szerint – röviden szólva – az alakzat ösztönösen nyelvi hiba, tudatosan retorikai jelenség. Aztán Fónagy is így ír: »A retorikák szerint az alakzat olyan barbarizmus vagy soloecizmus, melyet a költői szándék formál át vétségéből nyelvi erénnyé« (Fónagy 1970: 147). És Víg Árpád szintén így nyilatkozik: »...egy meghatározott nyelvi sémát nem feltétlenül és nem mindig egy meghatározott normához való viszonya, hanem az adott beszé-

den vagy szövegen belüli funkciója avat alakzattá« (Vígh 1981: 488).” (Alakzatlexikon 2008: 7).

Bár – mint már jeleztem – Kazinczy azt vallja: „Az író, midőn főbb okok lebegnek előtte, elhagyja a grammatika törvényeit” (Levél Pápay Sámuelnek, 1818. máj. 31.), de azt is hozzáteszi, hogy feltétlen ismernie kell a grammatikai szabályokat. Egy példa: Révaival szemben megvédi a *lesz*, *tesz* mellett a *leszen*, *teszen* forma stílárius létjogosultságát: „Vannak esetek, ahol a *leszen*-nel élni nem mernék. Es tönt zu feyerlich für die leichtern Gattung des Styls” (Szauder 1960: LXXI).

5. Végezetül összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Kazinczy kritikáiban, stíluslemzéseiben érvényesítette nézeteit, követelményeit: az ízlést, az esztétikumot kereste az elemzett művekben, továbbá az egész felől indult el, úgy, ahogy Szauder József jellemzi Kazinczy Báróczy-bírálatát: „Ami megragadta, az a szép új stílus volt, a ritmikus és szépen elrendezett mondatszöveg, a drámai tömörséggel megférő szabatoság és nyelvtisztaság, no meg a franciás idegenszerűség is, ami a parlagi műveltségünk előtt valóban érthetlenné tette a fordítást” (Szauder 1960: XXI).

SZAKIRODALOM

- Bíró Ferenc 2008. Kazinczy Ferenc szerepe a nyelvkérdés történetében. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. 18. kötet. Sátoraljaújhely, 83–8.
- Fónagy Iván 1970. Alakzat. In: *Világirodalmi Lexikon* 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 146–7.
- Kazinczy Ferenc 1813. Dayka' élete. In: *Újhelyi Dayka Gábor' versei*. Pesten, III–XLVIII.
- Kazinczy Ferenc 1979. Báróczy Sándor élete. In: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Szauder Mária munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 779–800.
- Margócsy István 2005. A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban. In: Bíró Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Argumentum Kiadó, Budapest, 71–151.
- Ruzsiczky Éva 1956. Hozzászólás Balázs Jánosnak A stílus kérdései c. előadásához. In: Kniezsa István (szerk.): *Általános nyelvészet, stílusztika, nyelvjárástörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 278–81.
- Szathmári István 1982. Kazinczy stílusztikai nézeteiről. *Magyar Nyelv* 78: 270–6.
- Szathmári István 1983. Beszélhetünk-e szövegstílusztikáról? In: Rácz Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 320–55.
- Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szathmári István 2008. Stílusztika és szöveg: szövegstílusztika? In: Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 37–40.
- Szauder József 1960. Bevezetés. In: *Kazinczy Ferenc válogatott művei* I. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, VII–CXXVII.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza. In: Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története*. II. kötet. Gondolat Kiadó, Budapest, 40–56.
- Vígh Árpád 1981. *Retorika és történelem*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Szathmári István
ELTE BTK

SUMMARY

*Szathmári, István***Once more on Kazinczy's views on stylistics**

The author has two reasons for returning to the study of Kazinczy's views on style. First, both linguistics and stylistics have progressed substantially during the past two or three decades. On the other hand, in the course of editing his recently published Encyclopaedia of Figures, he had the occasion to examine Adelung's and Révai's stylistic views in detail. In this paper, he first enumerates a number of reasons why Kazinczy's attention was drawn to stylistics in the first place. He then emphasises that Kazinczy thought the most important issues were general stylistic requirements, as well as stylistic phenomena permeating the whole of a literary piece, also known as text-stylistic phenomena. He thought the fundamental requirement of style was what he called adequacy: the accurate expression of thoughts and feelings. Incidentally, he regarded both language and style from the point of view of belles lettres. His most important criteria of assessing a literary piece were taste and the example set by the best writers. He was aware that linguistic and stylistic polyphony (*Vieltönigkei*t) was a prerequisite of adequacy. He also saw the importance of stylistic registers, nuances, and periods, as well as the stylistic value of phenomena pertaining to individual levels of language.